

VZŤAH TEÓRIE A PRAXE AKO HLAVNÁ OTÁZKA V MARXIZME

ONDREJ FILO

Tak pojem teória, ako aj pojem prax má nielen vo vedeckej, ale aj v normálnej hovorovej reči veľmi častú frekvenciu. Používa sa v najrozličnejších súvislostiach a väzbách a už podľa toho možno predpokladať, že sa nepoužíva vždy v rovnakom zmysle a význame. Hodno si povšimnúť, že ak sa oba termíny používajú vo vzájomnom vzťahu, vždy ide o vyjadrenie jedného a toho istého procesu. Ak sa hovorí o teórii chemickej štruktúry a v súvislosti s ňou o praxi — hoci bez bližšieho označenia — myslí sa tým spravidla prax chemickej výroby alebo prinajmenej experimentálna prax. Ak sa hovorí o teórii úrodnosti pôdy a v súvislosti s tým o praxi, tak celkom zrejme ide o poľnohospodársku prax.

Vzniká otázka, akú teóriu a akú prax máme na mysli, keď hovoríme jednoducho o teórii a praxi bez bližšieho označenia. Ak máme na mysli filozofický význam pojmu prax, ako ho vymedzil Marx, prečo potom ho nepoužívame s pojmom vedomie a nie s pojmom teória? Je vzťah formulovaný v podobe „prax — vedomie“ ten istý, ako v podobe „prax — teória“? Ak nie, aký je tu rozdiel a prečo sa používa aj vyjadrenie „prax — teória“? Ako súvisí otázka vzťahu teórie a praxe s otázkou vzťahu praxe a vedomia, resp. bytia a vedomia?

To sú otázky, na ktoré je potrebné aspoň náznakom dať odpoveď, aby bolo možné ísť ďalej v skúmaní vzájomného vzťahu medzi teóriou a praxou. Každá z týchto otázok zahŕňa v sebe niekoľko podotázok a dať na ne ako-tak uspokojivú odpoveď, by si vyžadovalo dôkladnejší rozbor. Tu treba zdôrazniť, že tak vo formulácii „prax — vedomie“, ako aj vo formulácii „prax — teória“ ide o *filozofické* chápanie otázky, resp. riešenie obojakých vzťahov sa pohybuje v podstate vo filozofickej rovine.

Žiada sa predovšetkým upozorniť na rozdiely v pojmoch *vedomie a teória*. Ak by sme pod pojmom vedomie chápali všetky prejavy od neuvedomených pudových a inštinktívnych reakcií cez rovnako neuvedomené pocity biologického zdravia (bolesti, choroby) a cez psychické pocity radosti (žiaľu), cez tzv. podvedomie až po myslenie, potom pojem teória je užší a vyjadruje sa ním obyčajne proces *vedomej, uvedomelej, zámernej, cielavedomej, reflexívnej* a poznávacej činnosti a produktov tejto činnosti. Teoretická tvorba je uvedomeným, cielavedomým prvkom vedomého života ľudí (individuí aj spoločenských skupín), je najvyšším stupňom tohto vedomého života. Teória je nielen vo filozofii, ale aj v rovine špeciálnych vied výsledkom uvedomenej, zámernej tvorby a nie niečím podvedomým, spontánnym (čo, prirodzene, neznamená, že v teoretickej tvorbe spontánnosť, náhodnosť a živelnosť nehra nijakú úlohu). V každej vedeckej teórii ide o *racionálne pojmové* vyjadrenie životného procesu ľudí, prípadne jednotlivých jeho zložiek a momentov.

Filozofická teória vie urobiť predmetom svojej pozornosti nielen prax, ale aj vedomie, jeho väzby s praxou, jeho vnútornú štruktúru, povahu a zmeny. Je schopná preniknúť za vonkajšiu fasádu rozličných názorov a koncepcií, vie rozlíštiť mystické a iracionálne symboly a obrazy, v akých vyjadruje bytie ľudí, napr. náboženstvo alebo falošná ideológia. Vedecká a filozofická teória preniká pod povrch javov a v určitom jednotiacom princípe, zákone, resp. hypotéze vyjadruje povahu širokého súboru javov. Platí to aj o filozofickej teórii, ktorá sa od špeciálnovedných teórií líši jednak šírkou zovšeobecnenia, jednak svojou vnútornou štruktúrou. Filozofická teória v kontakte s výsledkami spoločenských vied vie dešifrovať mystérium absolutizovaných pojmov. Súčasne s poznaním reálnych spoločenských vplyvov a objektívnych tendencií dejín preniká táto teória aj k povahe subjektu, odhaľuje jeho vnútorné sily a tým aj možnosti jeho vplyvu na objektívnu skutočnosť. Teória — správna teória — môže tak poskytnúť človeku ako subjektu dejín orientáciu v prírodnom a spoločenskom dani, a tým mu umožní vytvárať podmienky pre úspešnú realizáciu jeho subjektívnych zámerov a cieľov.

Práve z hľadiska praktickej premeny danej skutočnosti zdôrazňuje Marx známu tézu, vyjadrujúcu v zvláštej podobe požiadavku jednoty teórie a praxe. „Filozofi svet len rozličným spôsobom vysvetľovali, ide však o to, aby sme ho zmenili.“¹

V polemike proti Feuerbachovi, ktorý na základe toho, že sa pokladal za obyčajného človeka, sa vyhlásil za komunistu, Marx zdôrazňuje práve to, že komunistu nie je obyčajný človek vo feuerbachovskom zmysle, t. j. človek, ktorý je prírodnou, zmyslovou, avšak trpnou, pasívnou bytosťou. „...v skutočnosti praktickému materialistovi, t. j. komunistovi, ide o to, aby existujúci svet revolucionizoval, v praxi napadol a zmenil veci, ktoré tu už boli predtým,“² píše Marx.

Teda stúpenci praktického materializmu — komunisti — sa tým líšia od obyčajných ľudí, že sa nenechávajú pasívne unášať prúdom udalostí, že súcnesením určitými spoločenskými silami, nehľadajú útočisko a istotu v náboženských „večných pravdách“ a „istotách“, či v mysterióznych kultoch, ale sa vedia pozdvihnúť nad tento prúd, racionálne ho pochopiť, vysvetliť, vyjadriť a v súlade s poznanými zákonitostami dejín ovplyvňovať a usmerňovať historický proces v smere dosiahnutia a splnenia svojich zámerov.

Každá spoločenská trieda, najmä ak si už vytvorila svoju reprezentáciu v podobe politickej strany, sa usiluje zobraziť skutočnosť z hľadiska vlastných pozícií, záujmov a potrieb. Usiluje sa vyvodiť z praktických skúseností a z poznania také závery pre svoje konanie, aby upevnila svoje materiálne postavenie a svoje spoločenské pozície — hoci objektívne to môžu byť pozície začlenené do zanikajúcich tendencií, pozície ustupujúce alebo vedľajšie, okrajové. Preto spory v oblasti ideológie, politiky, ale aj filozofie bývajú také ostré, ako sme toho svedkami aj v súčasnosti.

¹ K. Marx — F. Engels, *Tézy o Feuerbachovi*. V knihe K. Marx — F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 15.

² K. Marx — F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 43.

Príčiny toho, že teória nebýva vždy verným, pravdivým výrazom života ľudí treba hľadať skôr v triednych pozíciách než v neschopnosti myslieť. V triednych pozíciách rozličných dejinných subjektov treba hľadať vysvetlenie toho, že o tej istej spoločenskej skutočnosti môže existovať niekoľko, pritom veľmi rozdielných až úplne protichodných teórií. V záujme upevnenia určitých triednych pozícií sa do teórie obyčajne pojmu (včlenia) iba poznatky o tých procesoch, skutočnostiach a tendenciách, ktoré sú z hľadiska záujmov danej triedy alebo vládnucej skupiny výhodné a zamlčujú sa fakty o iných stránkach a skutočnostiach. Často sa na základe takéhoto postupu vytvárajú dokonca ucelené koncepcie, no také, kde niekoľko menej významných alebo aj bezvýznamných subjektivisticky vybraných faktov budí zdieľanie vedeckosti, zatiaľ čo celá interpretácia súvislostí medzi týmito faktami, ako aj interpretácia skutočností vôbec býva falošná, nepravdivá.

Subjektívno-triedne a subjektívno-skupinové pozície a záujmy bývajú najhlbším zdrojom falošnej ideológie a najhlbšou príčinou *odtrhnutia* teórie od praxe. Len čo k takému odtrhnutiu došlo, stáva sa teória predmetom svojoľnej manipulácie vládnučích vrstiev. V takej manipulácii sa obyčajne reakčná protiludová prax zdôvodňuje falošnou teóriou a falošná ideológia sa vyhlasuje za pravdivú na základe toho, že je akoby potvrdená praxou (pravda, tou protiludovou, reakčnou praxou, ktorá sa vydáva za čosi objektívne nevyhnutné). Čím konzervatívnejšia, zaostalejšia je určitá spoločenská trieda alebo skupina (vládnuca vrstva), tým silnejší je v nej sklon k tvorbe falošnej teórie, k svojoľnej manipulácii s výsledkami vedy a s teóriou vôbec.

V každej triednej spoločnosti existujú okrem reakčných tried aj progresívne triedy, obyčajne utláčané a vykorisťované, ktoré nemajú záujem na zvečňovaní svojho postavenia a ktoré preto nemajú záujem ani na tvorbe ilúzií a falošných predstáv. Naopak, usilujú sa o pravdivé poznanie skutočností. Čím progresívnejšia a vyspelejšia je taká trieda, tým viac subjektívnych a objektívnych predpokladov má pre pravdivé poznanie a pre upevnenie dialektickej *jednoty* teórie a praxe.

„Otázka, či je ľudskému mysleniu vlastná predmetná pravdivosť, nie je otázkou teórie, je to otázka *praktická*. Človek musí pravdivosť, t. j. skutočnosť a moc, pozemskosť svojho myslenia dokázať v praxi. Spor o skutočnosť alebo neskutočnosť myslenia, ktoré sa izoluje od praxe, je číro scholastická otázka“,³ píše Marx v druhej téze o Feuerbachovi.

Ani jednu teóriu, ani ideológiu a toľž vôbec nie falošnú ideológiu nemožno prekonať v čisto teoretickej rovine. Čím je nejaká teória odtrhnutejšia od praxe, to znamená od empirického životného procesu ľudí, čím so všeobecnejšími abstrakciami manipuluje, tým viacej silnie v nej tendencia ku konzervovaniu a ruka v ruku s tým aj tendencia stať sa falošnou ideológiou. No tie isté spoločenské sily, ktoré majú záujem na konzervovaní teórie, teda na tvorbe falošnej ideológie, tie isté sily majú predovšetkým záujem na udržaní danej formy,

³ *Tézy o Feuerbachovi*, v knihe K. Marx — F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 13.

daného stavu praxe. Tvorba falošnej ideológie je iba jedným prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa. Tu sa vždy znova potvrdzuje známa Marxova myšlienka, kde zdôrazňuje: „Požiadavka *vzdať sa* ilúzií o svojom položení je požiadavka *vzdať sa* položenia, v ktorom sú potrebné ilúzie“.⁴

Z toho všetkého však vyplýva, že teóriu nemožno nikdy natoľko odtrhnúť od praxe, žeby nebolo možné odhaliť reálne súvislosti medzi nimi. Ani náboženstvo, ani krajne abstraktné filozofické špekulácie nijako nemôžu skryť, zahľadiť svoje skutočné súvislosti s danou historickou praxou. Ani náboženstvo, ani falošná ideológia, ani špekulatívna filozofia nie je dôkazom toho, že by mohla existovať teória nezávislá od praxe, že by teda odtrhnutosť teórie od praxe mohla skutočne existovať. Ani jedna táto forma vedomia neporušuje, ale potvrdzuje marxistickú tézu o jednote bytia a vedomia. Len túto jednotu vyjadrujú v *negatívnej* prevrátenej podobe. No marxistickou analýzou možno bezpečne dospieť k odhaleniu *skutočných, reálnych* súvislostí medzi danou falošnou teóriou a praxou, aj k poznaniu a identifikácii tých spoločenských síl, ktoré v záujme zachovania a zvečnenia dosiahnutých spoločenských pozícií chcú zadržať progres v politickej sfére a pre dosiahnutie tohto cieľa siahajú k fabrikovaniu ilúzií, k tvorbe falošnej ideológie.

Pravda, analýza spoločenských pomerov, ak chce byť marxistickou analýzou, sa nemôže zastaviť pri odhalení reálnych súvislostí medzi danými formami vedomia — najmä falošného vedomia — s danou spoločenskou praxou, ale musí ísť ďalej. Má smerovať k vytvoreniu teoretických predpokladov pre *zmenu* danej praxe a tým aj pre prekonanie ilúzií a všetkých foriem falošného vedomia. Feuerbachovi, ktorý sledoval tie najšlachetnejšie úmysly pri formovaní rozumových a charakterových vlastností ľudí, Marx vyčítal, že „Chce ľuďom vštepiť vedomie o tejto skutočnosti, chce teda, ako aj ostatní teoretici, vytvoriť len správne vedomie o nejakej už *existujúcej* skutočnosti, zatiaľ čo skutočnému komunistovi ide o to, aby to, čo existuje, zvrhol“.⁵

Až v revolúcii sa skutočne, t. j. prakticky a dialekticky prekonáva daný spoločenský stav, odstraňuje sa z vládúcich pozícií tá trieda, ktorá chcela pohyb spoločnosti zadržať a kvôli tomu produkovala v oblasti ideológie ilúzie a falošné koncepcie. V revolúcii sa obnovuje súlad medzi teóriou a praxou. V akej podobe, v akej miere sa obnovuje, to závisí od povahy tej spoločnosti, v ktorej sa revolúcia uskutočňuje, hlavne však od povahy praktickej a teoretickej vyspelosti tej triedy, ktorá uskutočňuje revolúciu. Práve v revolúcii nadobúda teoretický moment mimoriadny význam. Nemožno to však chápať tak, že správna teória môže zabezpečiť úspech bez ohľadu na úroveň prakticko-produkčného spoločenského procesu, nezávisle od politických skúseností a teoretickej vyspelosti revolučných mäs. Naopak, tieto praktické pomery, materiálne podmienky spoločenského života dané úrovňou produkcie, štruktúrou ekonomiky, ale aj povahou nadstavby majú rozhodujúci význam.

„Teória sa v národe uskutočňuje vždy len natoľko, nakoľko je uskutočnením

⁴ K. Marx — F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 12.

⁵ K. Marx — F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 42.

jeho potreby... Budú teoretické potreby priamo hneď potrebami praktickými? Nestačí, keď sa myšlienka usiluje o uskutočnenie, sama skutočnosť sa musí usilovať o myšlienku.“⁶

Nakoľko rozhodujúci význam pripisuje Marx povahe skutočného spoločenského života v revolúcii, to vidieť aj z tejto jeho úvahy: „Tieto životné podmienky, ktoré tu každá generácia nachádza hotové, rozhodujú tiež o tom, či revolučný otras, periodicky sa v dejinách opakujúci, bude či nebude mať toľko síl, aby vyvrátil základňu všetkého, čo tu je, a ak nie sú dané tieto materiálne prvky úplného prevratu, totiž jednak dané výrobné sily, jednak ak sa nevytvorí revolučná masa, ktorá sa búri nielen proti jednotlivým podmienkam doterajšej spoločnosti, lež i proti samej doterajšej „produkcií života“, proti „celkovej činnosti“, na ktorej bola táto spoločnosť založená, tak je pre praktický vývoj celkom ľahostajné, či *idea* tohto prevratu bola už vyslovená sto ráz — ako to dokazujú dejiny komunizmu“.⁷

Z týchto myšlienok celkom jednoznačne vyplýva záver, že moc idey, myšlienky nie je všemohúca ani neobmedzená, že je obmedzená úrovňou, praktickou i teoretickou vyspelosťou celej spoločnosti a revolučnej triedy zvlášť. Ani najkrajšiu, najdokonalejšiu myšlienku nemožno realizovať v podmienkach, kde spoločenský subjekt, ktorý ju realizuje, sám nemá dostatok praktických i teoretických skúseností na to. V takých podmienkach skôr dochádza k vulgarizácii samej idey než k jej praktickému naplneniu a rozvinutiu.

Je teda zrejmé, že teória, ak má byť účinným, pôsobiacim faktorom a momentom ľudského života, musí vyjadrovať prax celkom určitej spoločnosti. Každá správna, účinná teória musí byť *konkrétnou* pravdou o celkom určitej spoločnosti, v celkom určitej etape jej dejinného vývinu. To znamená, že teória práve tak ako prax má v každej spoločnosti a v každej etape dejín svoje špecifikum, je konkrétnou historickou pravdou o tejto spoločnosti v danej etape jej vývoja.

Nemožno „bez zvyšku“ a bez zmeny preniesť teoretické závery získané v minulých analýzach do súčasnosti, tak ako nemožno v teoretickej projekcii súčasnosti „nadsadiť“ budúce zretele a preskočiť do utopických vízií. V oboch prípadoch sa teória odtrháva od súčasnosti, od skutočnosti. Jej väzby s touto skutočnosťou by síce bolo možné nájsť, odhaliť, no taká teória v nijakom prípade nemôže byť revolučnou teóriou.

Len taká teória, ktorá vyjadruje povahu danej praxe, môže poskytnúť spoľahlivú orientáciu revolučnej triede. Revolučná teória vždy musí byť *konkrétnym* výrazom spoločenskej situácie a tendencií jej pohybu, to znamená, že musí byť *syntetizujúcou jednotou* poznatkov o jednotlivých komponentoch, úrovniach a stránkach spoločenského života, nevynímajúc povahu a štruktúru spoločenského vedomia, kultúry a jej väzieb s ekonomickými a politickými štruktúrami. Preto revolučná teória je svojou najhlbšou povahou a podstatou teóriou *filozofickou*. Je pravdepodobné, že práve túto povahu revolučnej teórie

⁶ K. Marx — F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 18—19.

⁷ K. Marx — F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 39.

mal na zreteli Marx, keď v kritike Heglovej filozofie práva napísal: „Ako filozofia nachádza v proletariáte svoju *materiálnu* zbraň, tak proletariát nachádza vo filozofii svoju duchovnú zbraň...“⁸

Marx formuloval svoju filozofiu, ako aj ekonomickú teóriu, budovanú na jej teoretických a metodologických fundamentoch, ako teóriu revolučnej premeny sveta. Toto je základná črta, ktorá odlišuje marxizmus od všetkých ostatných teórií a ideológií.

Marxizmus, ak chce zostať marxizmom, *musí byť teóriou revolučnej premeny skutočnosti*. Revolučná je len taká teória, ktorá sa nezastaví pri vedeckom vysvetlení danej spoločenskej situácie, ale načrtáva možnosti a smery praktického *pretvorenia, prenikania* tohto stavu. Podobne to platí aj o praxi. Dejinný proces v každej etape zahŕňa v sebe nielen revolučné tendencie, ale aj tendencie smerujúce k zachovaniu status quo, celý rad retardačných tendencií, ako aj vyslovene spiatocnicke, reakčné tendencie. Bez vedeckej analýzy a charakteristiky všetkých týchto tendencií, bez poznania ich vzájomných väzieb a vplyvov nie je možné vytvoriť vedeckú teóriu o danej spoločnosti ako celku, nie je možné nájsť cesty a prostriedky jej vedomého revolučného pretvorenia. Bez teórie, ktorá by bola pravdivým ideovým výrazom a obrazom určitej spoločnosti, ktorá by na základe pravdivého vyjadrenia vývinových tendencií tejto spoločnosti ukazovala cesty k jej účinnému revolučnému pretvoreniu, by vôbec nebola možná revolúcia. Za takých podmienok by vývin naďalej postupoval živelne. Práve preto, že marxizmus je a má byť teóriou revolučnej premeny sveta, zaujíma v ňom otázka vzťahu, teórie a praxe centrálne postavenie. Táto otázka je hlavnou otázkou marxizmu. V nej sa zbíhajú všetky čiastkové otázky spoločenského diania. Len cez ňu a vo vzťahu k nej možno všetky tieto otázky pravdivo pochopiť. Preto otázka vzťahu teórie a praxe je hlavnou otázkou v marxizme.

To však neznamená, že táto otázka a jej marxistické riešenie je čímsi samozrejým, že súlad teórie a praxe, ich jednota, sa dosahuje, tak povediac, automaticky. Totiž deklarovanie súladu v tej najvšeobecnejšej abstraktnej rovine je pre praktickú zmenu skutočnosti bezvýznamné a zbytočné. Súlad jednoty teórie a praxe je v riešení každej jednotlivéj otázky revolučného hnutia výslednicou marxistickej analýzy a na výsledky tejto analýzy nadväzujúcej marxistickej teoreticko-syntetickej reprodukcie konkrétnej. V každej zmenenej situácii sa nevyhnutne žiada nanovo obnoviť analýzu, pojať do nej nové prvky a momenty, a tak v nových podmienkach znova usilovať o ich teoretické zvládnutie, výrazom ktorého bude v súlade s danou praxou sa nachádzajúca teoretická reprodukcia daných pomerov.

Výstižne charakterizuje toto permanentné úsilie o súlad teórie a praxe A. Gramsci: „Ak sa vyskytne otázka totožnosti teórie a praxe, potom je potrebné ju formulovať takto: vypracovať na základe určitej praxe teóriu, ktorá by úplne súhlasila s najdôležitejšími prvkami samej praxe a ktorá by tak

⁸ K. Marx — F. Engels, *Kritika Heglovej filozofie práva*; v knihe K. Marx — F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 23.

urýchlila skutočný historický proces tým, že by jej prax bola homogénnejšia, sústavnejšia a výraznejšia vo všetkých svojich zložkách, t. j. že by sa tým prax čo najviac zintenzívnila, alebo ako organizovať vzhľadom na určité teoretické stanovisko nezbytný praktický prvok tak, aby teória sa mohla skutočne realizovať. Stotožnenie teórie a praxe je kritický akt, ktorým sa prax preukazuje ako rozumovo zdôvodnená a nutná alebo teória ako realistická a rozumovo odôvodnená“.⁹

Zaujímavá a dôležitá je Gramsciho myšlienka, že stotožnenie teórie a praxe je kritický akt. Nesporne tu ide o kritiku, ktorá vychádza z empiricky zistených skutočností o živote materiálne činných ľudských indivíduí a nikdy nie z nejakých apriórnych, všeobecných abstraktných určení. Revolučný subjekt kriticky konfrontuje existujúce názory so zistenými skutočnosťami, kriticky ich prehodnocuje, a tak formuje vlastnú pozitívnu teóriu. Skutočný život skutočných ľudí je tým stanoviskom, ktoré umožňuje vytvoriť naozaj revolučnú teóriu, ktoré jediné je zárukou materialistického postupu a vysvetlenia, a teda jediné môže priviesť k teórii, ktorá je nielen pravdivým výrazom danej skutočnosti, nielenže poskytuje správnu orientáciu v tejto skutočnosti, ale určuje smer akcie na revolučnú premenu tejto skutočnosti.

Vo vzťahu teórie a praxe sme si všímali dosiaľ ontologický aspekt, skúmali sme teóriu ako výraz a moment praxe, životného procesu materiálne činných ľudských indivíduí. Pre správne pochopenie tohto vzťahu je však rovnako potrebné aspoň stručne charakterizovať niektoré jeho gnozeologické aspekty.

Gnozeologickú funkciu praxe (nie ako pojmu, ale ako skutočnej praxe) osvetlil Marx najmä v svojich fragmentárnych výrokoch, v ktorých istým spôsobom zhŕňa výsledky svojho kritického skúmania Feuerbachovej filozofie (aj starého materializmu), ktoré sú známe ako Tézy o Feuerbachovi.

Už v prvej téze vyjadruje Marx základný nedostatok nielen Feuerbachovej filozofie, ale všetkého predchádzajúceho materializmu: „Hlavným nedostatkom každého doterajšieho materializmu (i feuerbachovského) je, že sa predmet, skutočnosť, zmyslovosť chápe len vo forme *objektu*, čiže *nazerania*, no nie ako *zmyslová ľudská činnosť, prax*, nie subjektívne“.¹⁰

Myslenie (teória), ktoré sa vedome a zámerne izolujú od skutočnosti, od praxe je vždy čiastočne zafažené špekuláciou a smeruje k tvorbe fantastických mystických predstáv a falošnej ideológie. Pravda, aj také názory a predstavy súvisia so skutočnosťou. Vždy nesú v sebe možnosť poznania skutočných súvislostí, vždy možno v nich odhaliť reálne príčiny, prečo daná spoločenská skutočnosť nevedela dospieť k pravdivému teoretickému výrazu seba samej, prečo teoretická sebareflexia tejto spoločnosti vyústila do falošnej ideológie alebo do prevrátených fantastických či mystických predstáv.

Je to možné preto, že skutočnosť nie je *iba* objekt, skutočnosť je subjektívno-objektívnej povahy. Ako zdôrazňuje aj S. L. Rubinštejn, skutočnosť sa stáva

⁹ A. Gramsci, *Historický materializmus a filozofia Benedetta Croceho*, Praha 1966, 83.

¹⁰ K. Marx, *Tézy o Feuerbachovi*. V knihe K. Marx – F. Engels, *Nemecká ideológia*, 1961, 13.

objektom len natoľko, nakoľko sa vzťahuje k subjektu. Teda nejestvuje skutočnosť ako taká, ako „vec osebe“. Skutočnosť, s ktorou má do činenia človek, je ľudská skutočnosť, sprostredkovaná cez praktickú činnosť človeka. Tak ako v tovare — produkte materiálno-výrobnej činnosti človeka nemožno už od seba oddeliť prírodnú surovinu, z ktorej vznikol, ani jeho úžitkovú a mennú hodnotu, ani nadhodnotu, tak nemožno skutočnosť rozložiť na nejaké akoby pôvodné zložky — na „čistý“ objekt a „čistý“ subjekt. Subjekt sa objektivizuje v svojich produktoch a objekt v procese praxe nadobúda nový meniaci sa rozmer subjektivity.

Pretože prax v svojej podstate je subjektívno-objektívnej povahy, zachováva si túto svoju základnú charakteristiku aj ako gnozeologická kategória. Prax nemôže byť objektívnym kritériom pravdivosti určitej teórie v tom zmysle, že by poskytovala nejaké dôkazy akoby nezávislé od myslenia a konania človeka. Ak iba prax s konečnou platnosťou môže riešiť pravdivosť (skutočnosť, moc, pozemskosť) nejakej teórie, tak to znamená, že to môže opäť riešiť iba človek svojou tvorivou prácou a myslením. No prax je a zostáva objektívnym kritériom pravdivosti, pokiaľ ide o základné smerovanie a vnútorné zákonitosti jej vývoja. Prax ako skutočný reálny proces má svoje zákony, ktoré sú predovšetkým zákonmi, formujúcimi sa v interakcii subjektu a objektu. Nie sú objektívne v tom zmysle, že by pôsobili mimo vedomia človeka a nezávisle od neho a nie sú subjektívne v tom zmysle, že by boli výlučným plodom ľudských zámerov a vôle, že by boli plne závislé od vedomia a konania človeka. Vlastnosti objektu určujú možnosti subjektu a subjekt svojimi schopnosťami modifikuje objekt, posúva reálne možnosti dané jeho vlastnosťami do nových polôh.

Tak proces verifikácie — prax — ako aj výsledok — pozmenená skutočnosť — je subjektívno-objektívnej povahy. Aj v jednom aj v druhom možno identifikovať podiel teórie (myslenia) a jej význam a prínos vzhľadom na doterajšie formy praxe. No ani v procese previerky ani vo výslednom produkte nemožno oddeliť teóriu od praxe. Teória vždy zostáva momentom praxe. „Spoločenský život je v podstate *praktický*. Všetky mystériá, ktoré teóriu zvädzajú k mysticismu, sú racionálne riešené ľudskou praxou a chápaním tejto praxe“,¹¹ píše Marx v ôsmej téze o Feuerbachovi.

Svojou praxou mení človek predmetnú skutočnosť. Mení ju nezávisle od toho, či sleduje výlučne bezprostredný úžitok, alebo či chce overiť pravdivosť nejakej teórie. Nijaké porovnávanie, najmä nie v zmyslovo-nazeravej rovine nemôže poskytnúť dostatočné dôkazy o pravdivosti či nepravdivosti nejakej teórie. Také dôkazy možno získať iba v procese predmetnej zmeny predmetnej skutočnosti, teda v praxi. Pozmenená predmetná skutočnosť v porovnaní s predchádzajúcim stavom môže ukázať, či zmeny vyvolané v intenciách novej overovanej teórie posunuli „technológiu“ praxe, ako aj samu skutočnosť v progresívnom smere, teda v smere dokonalejšieho a všestrannejšieho uspokojenia ľudských potrieb.

¹¹ Tamtiež, 15.

Nad gnozeologickou funkciou praxe sa v svojich dielach často zamýšľa V. I. Lenin. Najčastejšie sa k tejto otázke vyjadruje v prúde polemiky proti svojim odporcom a teda obyčajne v súvislosti s riešením celkom určitých konkrétnych otázok. Tak napr. v polemike proti národníkom, ktorí nebrali do úvahy *fakty* o rozvoji kapitalizmu v Rusku, Lenin sústavne konfrontuje ich názory s údajmi o ruskom hospodárstve a dokazuje, že Rusko už nastúpilo cestu kapitalistického vývinu, a preto je iluzórne chcieť tento vývin zastaviť.

Osobitné postavenie medzi Leninovými polemickými prácami a osobitný význam najmä pre marxistickú teóriu poznania má jeho dielo *Materializmus a empiriokriticizmus*.

V polemike proti subjektívno-idealistickým názorom empiriokriticizmu Lenin sa zaoberá praxou ako základným kritériom pravdivosti všetkých poznatkov. Odvoláva sa pritom práve na Marxove Tézy o Feuerbachovi. Osobitosť Leninovej argumentácie vyplýva z toho, že je zameraná viacej proti subjektívno-idealistickým až solipsistickým názorom než proti objektívno-idealistickej špekulácii, s akou mal do činenia Marx.

Machovský pozitivizmus zúžil proces poznania na proces interakcie ľudských zmyslov s pozorovanými objektami, prípadne na empirickú a experimentálnu verifikáciu záverov získaných na základe empirických dát. Vlastne by sa dalo povedať, že poznanie u Macha bolo reprezentované len vedeckým poznaním. Mach dosť príkro vydeľoval vedecké poznanie a jeho problémy z bežných záležitostí tzv. zdravého rozumu a každodenného poznania. Práve preto prax, najmä bežná prax každodenného života bola u Macha celkom mimo poznania. To znamená, že Mach nepripisoval praxi nijaký význam v poznaní. V dôsledku toho aj teória zostala celkom oddelená od praxe.

Proti Machovi sa Lenin dovoľáva Feuerbacha a Engelsa a dokazuje ... „ako málo sú nové tieto úsilia vylúčiť prax ako niečo čo nepatrí do gnozeológie, aby sa tak uvoľnilo miesto agnosticizmu a idealizmu“¹². A uzaviera svoju polemiku známym výrokom:

„Hľadisko života, praxe, musí byť prvým a základným hľadiskom teórie poznania. A toto hľadisko nás nevyhnutne vedie k materializmu, lebo dopredu vylučuje nekonečné výmysly profesorskej scholastiky. Pritom, pravda, nesmieme zabúdať, že kritérium praxe nikdy nemôže v podstate úplne potvrdiť alebo vyvrátiť nijakú ľudskú predstavu. Aj toto kritérium je natoľko »neurčité«, že by nedovoľovalo ľudským poznatkom zmeniť sa na »absolútne«, ale súčasne je natoľko určité, aby viedlo neúprosný boj proti všetkým odrodám idealizmu a agnosticizmu.“¹³

Zaujímavá je tu Leninova poznámka, že ani prax nikdy nemôže úplne potvrdiť alebo vyvrátiť nejakú ľudskú predstavu. Lenin tu má zrejme na mysli povahu praxe ako subjektívno-objektívneho procesu, v ktorom nemožno tieto dva momenty oddeliť. Ide o to, že ani prax nemôže byť iba presnou realizáciou nejakého vopred pripraveného teoretického projektu, ani teória nemôže byť

¹² V. I. Lenin, *Materializmus a empiriokriticizmus*, Spisy 14, 123.

¹³ Tamtiež, 125.

presnou „ideovou“ kópiou minulej (resp. súčasnej) praxe. Prax prekračuje teoretické projekty, ktoré sa podujala realizovať a rovnako teória má schopnosť prax nielen dotvárať, dopĺňať v jej danej podobe, ale má možnosť ju aj predbehnúť, fungovať v „predstihu“. Čiže aj praktická aj teoretická tvorba sú otvorené a vzájomne jedna druhej sa utvárajúce procesy, čo vyplýva z dialektickej povahy ich jednoty. Preto nijaká prax nemôže byť nejakým absolútnym potvrdením určitej teórie. A nijaká teória nemôže byť absolútne verným, dokončeným, zavŕšeným vyjadrením určitej konkrétnej praxe.

Keby v praxi nedochádzalo k prekračovaniu teoretického projektu a keby teória nedokázala „presiahnuť“ prax, nevznikalo by ani v jednej sfére nič nového, život by sa pohyboval vždy v tej istej rovine praxe a teórie, čo je celkom absurdný predpoklad. Práve v tomto vzájomnom „prekračovaní“ a „presahovaní“ teórie a praxe je vyjadrená tvorivosť ľudskej činnosti, ktorá vždy prináša čosi nové a v svojej dialektickej protirečivosti sa vymyká akejkolvek schematizácii.

V praxi sa, pravda, presadzuje viac ako tendencia, ako smerovanie než ako exaktné potvrdenie známe z experimentálnej verifikácie vo vede. Aj pri tejto „neurčitosti“ je kritérium praxe dostatočné na to, aby postavilo zábrany agnosticizmu, idealizmu, ako aj dogmatizácii, skostnateniu vedy a aby vytváralo materialistickú bázu poznania. Z toho vidieť, že práve v praxi videl Lenin tú zložku poznávacieho procesu, ktorá je najmenlivejšia, najrevolučnejšia a ktorá práve preto jediná môže vnášať do poznania onen *kritický* prvok, vo vzťahu, ku ktorému sa overuje správnosť, životnosť tých predstáv a názorov, ktoré zdanlivo vznikajú mimo praxe. Je to skutočne iba zdanie, pretože — ako už Marx ukázal v analýze nemeckej ideológie — aj tie najabstraktnejšie myšlienky nie sú nič iné ako mnohonásobne sprostredkované momenty praktického spoločenského života.

V úsilí o zavedenie praxe ako najvýznamnejšej zložky do poznania cituje Lenin názor, kde Engels hovorí o zákonoch vonkajšej prírody a o zákonoch telesného a duševného bytia samého, ako o dvoch triedach zákonov, ktoré môžeme oddeľovať od seba najvyššie v predstave, ale nie v skutočnosti. „U Engelsa celá živá ľudská prax preniká do samej teórie poznania“¹⁴, zdôrazňuje Lenin v argumentácii proti machistickému oddeľovaniu teórie od praxe.

Práve k tejto Engelsovej myšlienke sa Lenin vracia po rokoch, keď na začiatku prvej svetovej vojny študoval Heglovu filozofiu. Konspekty, poznámky, komentáre a vo fragmentárnej podobe zachované pokusy o vytvorenie určitého uceleného pohľadu na študované problémy poskytujú veľmi bohatý prameň poznatkov aj o Leninovom chápaní praxe a jej gnozeologickom význame.

Najpočetnejšie poznámky, podľa ktorých možno usudzovať o Leninovom chápaní praxe v poznávacom procese, možno nájsť v konspektoch Heglovej *Vedy o logike*. V čom vidí Lenin podstatu praxe, to zreteľne vidieť v poznámke k Heglovmu chápaniu pojmu ako subjektívna, ktoré sa chce realizovať, ktoré si chce dať sebou samým v objektívnom svete objektivitu a naplniť sa. Lenin

¹⁴ Tamtiež, 168.

k tejto myšlienke poznamenáva: „Pojem (= človek) ako subjektívno znovu predpokladá samo osebe existujúce inobytie (prírodu od človeka nezávislú). Tento pojem (= človek) je *potreba* realizovať sa, dať si sebou samým objektivitu v objektívnom svete a uskutočniť (naplniť sa) ...“¹⁵

Pojem ako teória je všeobecný, neurčitý. Pojem ako prax je skutočnosť. Prax je realizáciou pojmu ako cieľa a pojmu ako vnútorných, bytostných síl človeka — subjektu. No realizáciou sa teória, pojem, subjektívne bytostné sily stávajú reálnou skutočnosťou. Lenin podčiarkuje v týchto úvahách myšlienku: „*Prax je vyššie než (teoretické) poznanie*, lebo má nielen prednosť všeobecnosti, ale aj bezprostrednej skutočnosti“.¹⁶

Pri materialistickom čítaní Hegla Lenin starostlivo skúma aj tie najobťažnejšie špekulatívne úvahy, hľadá v nich racionálnu myšlienku a podnety pre dotvorenie vlastnej pozitívnej predstavy o povahe poznávacieho procesu a význame praxe v ňom. Tak v Heglovej „absolútnej idei“ ako jednote teoretickej a praktickej idey odhaľuje Lenin myšlienky pre pochopenie pravdy. Píše: „Jednota teoretickej idey (poznania) a praxe — to NB — a táto jednota *práve v teórii poznania*, lebo v sume dostávame „absolútnu ideu“ (ale idea = „das objektivite Wahre“).¹⁷

Keďže podstatou praxe je zložitý vzájomný pôsobenie subjektívneho a objektívneho, je len prirodzené, že prax a práve preto ani poznanie nemožno chápať ako plynulý jednoznačný proces, ale len ako *dialektický* proces. Lenin vyjadruje súhlas s Heglovou kritikou formálneho myslenia, kde predmet vystupuje pred vedomie bez vzájomného dotyku. V tom je podľa Lenina príznak antidialektiky. „Podstata je v tom, že myslenie musí *zachytiť celú* „predstavu“ v jej pohybe, a preto *myslenie* musí byť dialektické,“¹⁸ píše Lenin.

Myšlienkami o dialektike poznávacieho procesu a postavení praxe v ňom uzaviera Lenin svoje gnozeologické úvahy. Týmito myšlienkami vlastne iba potvrdil tú tézu, ktorou otvára svoje kritické štúdium Hegla a v ktorej azda najvýstižnejšie charakterizuje tak dialektickú povahu poznania, ako aj gnozeologickú funkciu praxe: „Myslenie, postupujúc od konkrétneho k abstraktnému, nevzdaľuje sa — ak je správne (NB) a Kant, ako všetci filozofi, hovorí o správnom myslení — *od pravdy*, ale sa k nej približuje. Abstrakcia *hmoty*, prírodného *zákona*, abstrakcia *hodnoty* atď.; slovom, *všetky* vedecké (správne, vážne, nie nezmyselné) abstrakcie odrážajú prírodu hlbšie, vernejšie, *úplnejšie*. Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a *od neho k praxi*, — taká je dialektická cesta poznania *pravdy*, poznania objektívnej reality.“¹⁹

Význam Leninovho prínosu k poznaniu gnozeologickej funkcie praxe je v tom, že na kritickej analýze machistickej teórie poznania ukázal, ako práve vylúčenie praxe z poznávacieho procesu narúša objektívnu pravdivosť získaných poznatkov, zvädza k subjektivismu a idealizmu. Subjektívno-idealistická povaha

¹⁵ V. I. Lenin, Filozofické zošity, Spisy 38, Bratislava 1961, 222.

¹⁶ Tamtiež, 223.

¹⁷ Tamtiež, 229.

¹⁸ Tamtiež, 238.

¹⁹ Tamtiež, 179.

empiriokriticizmu poskytla Leninovi príležitosť rozvinúť v chápaní praxe tie stránky, ktoré vytvárajú zábrany subjektivismu. Lenin presvedčivo ukázal, že jedine v začlenení praxe do poznávacieho procesu sa možno vyhnúť subjektivismu a vytvoriť predpoklady pre objektívne pravdivé poznanie skutočnosti. V tomto zmysle predstavujú Leninove myšlienky pokračovanie a ďalšie rozvinutie tých princípov, ktoré Marx vyslovil v Tézach o Feuerbachovi.

ОТНОШЕНИЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ КАК ГЛАВНЫЙ ВОПРОС В МАРКСИЗМЕ

Ондрей Ф и л о

Понятия теория и практика на уровне философских рассуждений имеют свою специфику, отличающую их от обычного употребления. Практика в смысле теории Маркса является жизненным процессом материально действующих индивидов, а теория — моментом данного процесса и одновременно его идейным выражением. Теория, как момент практики, направлена к выражению общественного движения в его целостности и одновременно во внутренней расчлененности, дифференцированности. Теория, постигая основные, существенные тенденции и закономерности, предоставляет основу для понимания целых крупных сочетаний явлений.

Первая часть статьи посвящена онтологическим аспектам отношения теории и практики, автор в ней освещает единство теории и практики с точки зрения теории, как момента практики. Автор здесь отмечает субъективную, а в рамках этого, классовую обусловленность теории, которая является главным детерминирующим фактором как в формировании прогрессивной, научной, истинной теории, так и в формировании фантастических и утопических представлений и ложной идеологии. В связи с приведенными формами теории встает вопрос об истинности теории и проблема проверки истинности.

Данной проблеме посвящена вторая часть статьи, где исследуется гносеологическая функция практики. Исходя из „Тезисов о Фейербахе“ Маркса, автор указывает на то, что практический общественный процесс носит субъективно-объективный характер и что, следовательно, его нельзя понимать лишь как применение теории. Подобным образом теория, являющаяся отражением и выражением практики и желающая одновременно быть идейным проектом будущей практики, не всегда находит точную реализацию на практике. В общественном процессе теория не только отстает от практики, но и опережает ее, равным образом практика идет дальше теоретических проектов. В конце концов лишь благодаря такому взаимному превышению возникает новое, благодаря этому можно понимать общественную жизнь как творческий процесс. В статье более подробно исследуются мысли Ленина о практике как критерии познания, высказанные им особенно в „Материализме и эмпириокритицизме“ и в „Философских тетрадах“.

THE RELATION OF THEORY AND PRACTICE AS THE CHIEF QUESTION IN MARXISM

Ondrej Filo

The notions of „theory“ and „practice“ have, on the philosophical level of consideration, their own specificity by which they differ from the current usage. Practice, in the sense of Marx's theory, is the life process of individuals who are materially active and theory is a moment of this process and at the same time its expression of ideas. Theory as the moment of practice aims at expressing the social movement in its wholeness and at the same time in the inner differentiation. By comprehending the basic, essential tendencies and regularities theory offers a basis for understanding large complexes of phenomena.

The first part of the paper is dealing with the ontological aspects of the relation between theory and practice from the point of view of theory as the moment of practice. The subjective, and in its framework the class contingency of theory, is here pointed at which is the main determinating factor both in creation of a progressive, scientific, truthful theory and in creation of fantastic and Utopian ideas and of a false ideology. In regard of these forms of theory there originates the question of truthfulness of theory and the problem of its verification.

The second part of the paper has been devoted to this question; here the gnozeological function of practice has been investigated. Starting from Marx's Theses on Feuerbach it points out that the practical social process is one of a subjective-objective character and thus cannot be understood only as an application of theory. Similarly, the theory that is a reflection and expression of practice and wants to be at the same time a project of a future practice does not always find an exact realization in practice. In the social process theory not only lags behind, but also overtakes and similarly practice surpasses theoretical project. Finally, only thanks to this mutual exceeding the new can originate, thanks to this the social life can be grasped as a creative process.

Lenin's ideas of practice as a criterion of knowledge are investigated here more in detail, as he expressed them namely in Materialism and Empiriocriticism and in Philosophical Notebooks.